

НАТИЖАГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН БЮДЖЕТЛАШТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

Примова Нигора Икром қизи

Тошкент давлат иқтисодиёт университети

Молия кафедраси доценти в.в.б., PhD

Ўзбекистон Республикасида бюджет ислоҳоти давлат молиясини бошқаришда кенг кўламли ўзгаришларни, яъни ғазначилик бюджети ижросига ўтиш, соғлиқни сақлаш, умумий ўрта ва олий таълимни молиялаштиришда аҳоли жон бошига меъёрларни жорий этиш, бухгалтерия ҳисоби ва ҳисобот тизимини ислоҳ қилиш, бюджетлараро муносабатларни ривожлантиришни назарда тутади.

Шу нуқтаи назардан, бюджетни шакллантириш ва ижро этишга ёндашувлар ҳам ўзгариши керак. Давлат сиёсатининг аниқ белгиланган мақсадлари ва устувор йўналишлари бюджетни шакллантириш учун асос бўлиши, давлат бюджети харажатлари давлат фаолиятининг аниқ ва ўлчанадиган натижалари билан боғлиқ бўлиши керак. Бу бюджетни режалаштириш ва ижро этишга янги ёндашувнинг моҳияти - натижага йўналтирилган бюджетлаштириш (НЙБ) тизимида ўз аксини топади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 24.08.2020 йилдаги 506-сон “2020 — 2024 йилларда Ўзбекистон Республикаси давлат молиясини бошқариш тизимини такомиллаштириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида” ги қарориди солиқ-бюджет сиёсатига стратегик ёндашувни татбиқ этиш мақсадида ўрта муддатли бюджет асосларини ишлаб чиқиш ҳамда йиллик бюджетни шакллантиришнинг янги «натижага йўналтирилган бюджет» тизимини жорий этиш [1] зарурлиги белгилаб қўйилган.

Бюджетлаштиришга янги ёндашувларни жорий этиш давлат секторини бошқариш тизимини ислоҳ қилишнинг ажралмас элементи бўлиб, бошқарув бизнес-технологияларини давлат аппарати фаолиятига ёйишга қаратилган. Бу йўналиш XX асрнинг 80-йилларида машхур бўлиб, New Public Management (янги давлат бошқаруви) деб номланди. Ушбу мафкурага мувофиқ давлат бошқаруви тизимини энг фаол ўзгартиришлар Буюк Британия, Австралия, Янги Зеландия ва АҚШда амалга оширилди (кўпчилик ҳолатда, экспертларнинг фикрича, амалда эмас, сўзда кўпроқ)[2]. Янги ёндашувлар миллий миқёсда энг кенг тарқалган, аммо АҚШ, Буюк Британия ва Канада каби бир қатор мамлакатларда улар минтақалар ва муниципалитетлардаги бошқарув тизимларига ҳам таъсир кўрсатди. Анъанавий бошқарув моделлари асосан федерал даражада сақланиб қолган Германия Федератив Республикасида бошқарувнинг янги технологияларини жорий этиш ташаббускорлари муниципалитетлар бўлди.

Аммо шуни таъкидлаш керакки, амалда энг кенг тарқалган амалиёт “бундай натижалар тўғрисида маълум маълумотларни тарқатиш орқали бюджет фаолияти натижаларига умумий йўналиш бериш... “Натижалар асосида бюджетни режалаштириш” ва “натижадорликка асосланган бюджетлаштириш” каби атамалардан кенг фойдаланилишига қарамасдан фаолиятнинг натижадорлик кўрсаткичларини бюджетдан ажратмалар билан механик равишда боғлашнинг жуда кам мисоллари мавжуд[2]. Бошқа экспертларнинг таъкидлашича, ярим аср давомида самарадорликни бюджет харажатлари билан тўғридан-тўғри боғлашга уринишлар кўплаб мамлакатларда доимий қийинчиликларни келтириб чиқарди. Амалда, бюджетдан ажратмалар ва самарадорлик кўрсаткичлари ўртасида тўғридан-тўғри боғлиқлик мавжуд эмас[3].

Жаҳон амалиётида ушбу методология кўп йиллар давомида қўлланилган ва НЙБнинг турли моделлари ишлаб чиқилган. Хусусан, моделлардан бири давлат бюджетини режалаштириш ва ижро этишнинг дастурий усули ҳисобланади. Ушбу усулнинг янгилиги ва афзалликлари шундан иборатки, бюджет маблағларини режалаштириш ва тақсимлаш харажатлар турлари бўйича эмас, балки ҳар бири мақсадлар, вазифалар ва ўлчанадиган миқдорий ва сифат кўрсаткичларини ўз ичига олган дастурлар бўйича амалга оширилади. Бюджетнинг ижроси уни ривожлантириш нуқтаи назаридан эмас, балки белгиланган мақсадлар ва олинган натижаларга эришиш нуқтаи назаридан баҳоланади, яъни нафақат бюджет маблағлари қаерга ва нимага сарфланганлиги, балки қандай якуний натижага эришилганлиги ҳам ҳисобга олинади. Шунга кўра, асосий эътибор бюджет маблағларидан “мақсадли” (тасдиқланган режага мувофиқ) фойдаланишни назорат қилишдан бюджет хизматларини кўрсатишнинг кутилаётган ва ҳақиқий натижаларига ўтказилади. Шундай қилиб, дастур усули белгиланган мақсадлар, уларни молиялаштириш учун сарфланган харажатлар ва эришилган натижалар ўртасидаги боғлиқликни ўрнатади. Ўз-ўзидан, янги усул бюджет ресурсларини тежаш шаклида тез тўғридан-тўғри таъсир кўрсатмайди, балки давлат маблағларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш учун шароит яратади, харажатларни бошқаришни яхшилайти ҳамда уларнинг башорат қилинишини таъминлайди[4].

Жамият учун дастур усули ва НЙБнинг бошқа моделларининг аҳамияти шундаки, у бюджет маблағлари қандай мақсадлар ва устуворликларга йўналтирилганлигини, улар аҳолининг турли гуруҳлари эҳтиёжларини қандай қондиришини, улардан қандай фойдаланилишини ҳамда ҳукумат ўз мақсадларига қай даражада эришаётганини яхшироқ тушунишга имкон беради.

Ривожланган мамлакатларда НЙБни жорий этиш ва қўллаш ўтган асрнинг ўрталарида бошланган ва сўнгги ўн йилликларда бир қатор ривожланаётган мамлакатларда бюджетни ислоҳ қилишнинг бошқа

соҳаларига параллел равишда ёки ундан олдин турли хил моделлар ёки НЙБнинг алоҳида элементлари жорий қилинган[5].

Ўзбекистонда бюджетни режалаштириш ва ижро этишнинг янги услубиётини жорий этишга Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Тараққиёт дастури (БМТТД) ва Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг “Ўзбекистонда бюджет тизимини ислоҳ қилиш” қўшма лойиҳаси [6] ёрдам бермоқда. Алоҳида вазирликлар негизда дастурий бюджетлаштириш усули элементларини синовдан ўтказиш бўйича пилот лойиҳалар ишлаб чиқилгандан сўнг, бюджет кодекси билан дастурий бюджетлаштириш элементлари Ўзбекистонда Давлат бюджетини режалаштириш амалиётига киритилди. Шундай қилиб, бюджетни режалаштиришдаги асосий ҳужжат бюджет сўрови бўлиб, у энди нафақат молиявий ҳужжатларни (бюджет сўрови), балки молиявий бўлмаган ҳужжатларни ҳам ўз ичига олади. Улар ривожланиш дастури, таҳлилий ҳисобот ва харажатлар мажбуриятлари реестрлардир. Молиявий бўлмаган ҳужжатлар бюджет аризасини тайёрлаш ва асослаш учун ҳамда молия органлари томонидан қарор қабул қилиш ҳамда харажатларни режалаштириш учун маълумот сифатида ишлатилади.

Янги методология билан танишиш мақсадида лойиҳа кўмагида Марказий ва минтақавий даражадаги мутахассислар учун ўқув семинарлари ва давра суҳбатлари ташкил этилмоқда. Хусусан, халқаро эксперт иштирокида ўтказилган “Натижага йўналтирилган стратегик режалаштириш ва бюджетлаштириш: халқаро тажриба ва Ўзбекистонда қўллаш имкониятлари” мавзусидаги семинари давлат харажатларини режалаштириш ва ижро этишнинг янги методологиясига бағишланди. Семинар Молия вазирлиги мутахассислари, тармоқ вазирликлари ва минтақавий молия идоралари мутахассисларини НЙБни амалда қўллаш бўйича халқаро тажриба (шу жумладан дастур усули), хусусан, Осиё мамлакатлари ва иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти мамлакатлари тажрибаси билан таништириш имконини берди. Семинарда жами 40 га яқин турли вазирлик ва идоралар вакиллари иштирок этди.

Кенг доирадаги мутахассисларни жалб қилиш мақсадида вилоят молия бошқармалари (шу жумладан Ғазначилик бошқармалари) мутахассислари ва Молия вазирлиги ҳузуридаги ўқув маркази тренерлари учун ҳам худди шундай семинар ташкил этилди.

Сўнгги йилларда замонавий бюджет тизими сезиларли ўзгаришларга учрамади ва, шубҳасиз, Ўзбекистоннинг бутун молиявий концепциясининг энг мукамал бўғини ҳисобланади.

Бюджет тизими - бу мамлакат фуқароларининг кўпчилигининг манфаатларини жамлайдиган мураккаб чизиқли бўлмаган тизимдир [4].

НЙБнинг жорий бюджетлаштириш тизимидан асосий фарқи шундаки, у давлат идораларини ўз фаолиятининг мақсадлари ва натижаларига эътибор қаратишга ундайди. Шундай қилиб, НЙБнинг бошланғич нуқтаси

бюджет харажатларининг якуний натижаларини ва унинг асосида даражани баҳолаш мумкин бўлган кўрсаткичларни аниқлашдир. Яъни белгиланган мақсадга эришиш, аҳолининг тақдим этилаётган хизматлар сифати билан қониқиш ҳосил қилишидир (1-расм).

Натижага йўналтирилган бюджетлаштириш, албатта, ўрта муддатли молиявий режалаштириш концепциясини жорий этиш билан боғлиқ бўлиб, бюджет маълум бир ўрта муддатли режани тасдиқлаш билан параллел равишда тасдиқланади. Турли сиёсий ва иқтисодий хавфларни ҳисобга олган ҳолда мамлакатимизда уч йилдан кейин нима бўлишини олдиндан айтиш ҳали ҳам қийин. Ўрта муддатли режалаштириш концепциясисиз, натижага йўналтирилган бюджетлаштириш амал қилмайди.

Натижага йўналтирилган бюджетлаштириш (НЙБ)	
Давлат бюджети сиёсатининг стратегик йўналишлари, мақсадлари, вазифаларига мувофиқ аниқ натижаларга эришиш учун бюджетни шакллантириш ва ижро этиш	
Асосий фарқлар	
Амалдаги концепция	НЙБ
Бюджет дастурлари унинг мақсадлари билан кучсиз боғланганлиги Бюджет маблағларини қандай бўлмасин ўзлаштириш Қоидалар, меъёрлар ва кўрсатмаларга қатъий риоя қилишга асосий эътиборни қаратиш Бюджет дастурлари давлат органлари, муассасалари ва корхоналари фаолиятини таъминлашга қаратилганлиги	Бюджет дастурларининг стратегик ривожланиш мақсадлари билан ўзаро боғлиқлиги Бюджет маблағлари натижаларга эришиш учун ажратилади Мустақиллик бериш орқали харажатлар самарадорлигини таъминлашнинг мақсадга мувофиқлигига эътибор қаратиш Бюджет дастурлари аҳолига, кичик ва ўрта бизнесга ҳамда ҳукуматга бир-бирига хизмат кўрсатишга қаратилган

1-расм. Натижага йўналтирилган бюджетлаштириш (НЙБ)

**Муаллиф томонидан тузилган.*

Бундан ташқари, мамлакатда бюджетлараро муносабатларни ўзгартириш, аниқроғи, турли даражадаги ҳокимият органлари ўртасида ваколат ва ваколат субъектларини чегаралаш билан боғлиқ ислохотлар яқунланмаган. Шу муносабат билан, айрим тузилмалар фаолияти натижаларини аниқлаш ҳали ҳам қийин, чунки уларнинг функционал мажбуриятлари ҳали тартибга солиш даражасида тўлиқ тасдиқланмаган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. <https://lex.uz/docs/4966572>
2. Мэннинг Н., Парисон Н. Реформа государственного управления: Международный опыт: - М. : весь мир, 2003. - 495 с.
3. Pollitt C., Bouckaert D. Public management reform. A comparative analysis. Oxford University Press, 2004. p. 90

4. Баймуратов У. Деньги и финансы: нелинейная система: научно-популярное издание. Том 1. – Алматы: Экономика, 2005. – 320 с.

5. Бюджетирование, ориентированное на результаты: анализ мирового опыта. Фонд «Институт экономики города». – М., 2004.

6. Бюджетнома 2022-2024. Т.: Иқтисодиёт ва молия вазирлиги, 2023. 23 б.

7. Quicker, better, cheaper?: managing performance in American government / edited by Dall Forsythe. 2001. Rockefeller Institute Press, p.45. Borensztein, E; De Gregorio, J; Lee, JW. How does foreign direct investment affect economic growth? // Journal of international economics. – 1998. – Volume: 45. Issue:1, p. 115–135.

АҲОЛИНИНГ ИНВЕСТИЦИОН ФАОЛИЯТИНИ СОЛИҚЛАР ВОСИТАСИДА РАҒБАТЛАНТИРИШ ОРҚАЛИ ДАРОМАДЛАРИНИ ОШИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Рузиев Ғанишер Усарович

Фискал институти катта ўқитувчиси

Ҳозирги кунда мамлакат иқтисодиётини янада ривожлантириш ва барқарор ўсишини таъминлаш учун инвестицияларни жалб қилиш жуда муҳим аҳамиятга касб этади. Бу авваламбор аҳоли бандлиги ва даромадларини ошириш каби муҳим ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал этиш имкониятини яратади. Шу боисдан, инвестицияларни молиялаштириш фондларини ташкил этиш ва уларнинг манбаларини кенгайтириш, хўжалик юритувчи субъектлар билан бир қаторда аҳолининг инвестицион фаолиятини ривожлантириш борасида зарур шароитларни яратиб бериш долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Зеро бу борада Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ш.Мирзиёв томонидан ривожланишнинг узоқ муддатга мўлжалланган концепциялари ишлаб чиқилиши, бу борада биринчи қадам сифатида Ўзбекистон Республикасининг ривожланиш давлат дастурлари қабул қилиниб, мазкур дастурларни ишлаб чиқишда молиялаштириш фонди ташкил этилиши таъкидланди. Бунда иқтисодиётни ривожлантиришда аҳоли қўлида тўпланган маблағларни инвестиция шаклида ҳаракатга келтириш, мамлакатимизда тадбиркорлик ҳиссини кучайтириш муҳим вазифаларимиздан бири эканлиги эътироф этилди¹⁵⁴.

Ҳозирги вақтда жаҳон амалиётида аҳоли жамғармалари мамлакат иқтисодиётини барқарор ўсишини таъминлашга хизмат қиладиган инвестиция ресурсларининг истиқболли ва муҳим манбаларидан бири ҳисобланади. Шунга қўра, иқтисодиётнинг барқарорлигини таъминлашда аҳолининг инвестиция фаоллигини ташкил этиш бирламчи вазифалардан бири ҳисобланади. Бу жаҳон капитал бозоридаги тебранишларга чидамли бўш маблағлар манбаи бўлган ички инвестициялар салоҳиятининг асосий

¹⁵⁴ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. 2017 йил 22 декабрь.